

Orta Çağ İslâm Dünyasında

KİTAP VE KÜTÜPHÂNE

İSMAİL E. ERÜNSAL

ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA KİTAP VE KÜTÜPHÂNE

İsmail E. Erünsal

TİMAŞ YAYINLARI | 4344
Kültür Tarihi Dizisi | 19

EDİTÖR

Filiz Dığıroğlu
Zeynep Berктаş

KAPAK TASARIMI

Erdi Demir

İÇ TASARIM

Tamer Turp

1. BASKI

Ocak 2018, İstanbul

TİMAŞ YAYINLARI
CaĖaloĖlu, Alemdar Mahallesi,
Alaykışkış Caddesi, No: 5, Fatih/İstanbul
Telefon: (0212) 511 24 24
P.K. 50 Sirkeci / İstanbul

timas.com.tr

timas@timas.com.tr

   timasyayingrubu

Kültür Bakanlığı Yayıncılık
Sertifika No: 12364

BASKI VE CİLT

Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Sok. No: 8
Davutpaşa-Topkapı/İstanbul
Telefon: (0212) 482 11 01
Matbaa Sertifika No: 16086

YAYIN HAKLARI

© Eserin her hakkı anlaşmalı olarak
Timaş Basım Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi'ne aittir.
İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

ORTA ÇAĞ İSLÂM DÜNYASINDA
KİTAP VE KÜTÜPHÂNE

İsmail E. Erünsal

iyi ki kitaplar var...

TİMAŞ YAYINLARI

İstanbul 2018

timas.com.tr

İSMAIL E. ERÜNSAL

1 Mart 1945'te Erzincan'ın Kemaliye ilçesinde doğdu. 1968'de İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü, 1969'da İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Meydan yayınevinin yayımladığı *Meydan Larousse: Büyük Lügat ve Ansiklopedi*'sinin yayın kurulunda çalıştı. 1974 yılında doktora eğitimi için İngiltere'ye gitti. Edinburgh Üniversitesi'nde J. R. Walsh'ın danışmanlığında Tâci-zâde Cafer Çelebi üzerine 1977 yılında doktorasını tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nde 1977-1990 yılları arasında öğretim üyesi olarak görev yaptı. 1982 yılında doçent, 1988'de profesör oldu. 1990-2006 yılları arasında Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arşivcilik Bölümü Başkanlığı'nı yürüttü.

1984-1995 yıllarında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu üyeliği, 1992-1994 yıllarında Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Danışma Kurulu üyeliğinde bulunmuştur. 1995'te Türk Tarih Kurumu Bilim Kurulu üyesi olan İsmail E. Erünsal, 1991 yılında Türk Tarih Kurumu Ödülü'nü, 2011 yılında Türk kültürü alanındaki araştırma ve yayınları nedeniyle Elginkan Vakfı Türk Kültürü Araştırma Ödülü'nü ve *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* kitabıyla Eskader Araştırma Ödülü ile Türkiye Yazarlar Birliği Araştırma Ödülü'nü ve Necip Fazıl Kısakürek Araştırma Ödülü'nü almıştır. 1983 yılından beri İstanbul'da yayımlanmakta olan TDV *İslâm Ansiklopedisi*'nin yönetiminde görev almıştır. Hâlen İSAM Kütüphanesi'nin ilmi danışmanlığının yanı sıra İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'nde de görev yapmaktadır. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM) tarafından yayımlanan hakemli iki akademik dergiden biri olan *İslâm Araştırmaları Dergisi*'nin ve *Osmanlı Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesidir. Ayrıca *Hukuk Tarihi Araştırmaları* dergisinin yayın kurulu üyesi olup İngilizce, Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. Yazarın daha önce TİMAŞ'tan *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar* (2013), *Osmanlı Kültür Tarihinin Bilinmeyenleri* (2014) ve *Osmanlılarda Kütüphaneler ve Kütüphanecilik* (2015) isimli eserleri yayımlanmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Bu, Rabbimin bir lutfu ihsânıdır
(Neml 40)

Yazma eserler konusunda kendisinden çok şey öğrendiğim merhum M. Nihad Çetin Hocam'a ve bu konuda asırlar boyu ülkemizde oluşan geleneği, yazdığı kitap ve makalelerle günümüze ulaştıran M. Uğur Derman Ağabeyim'e.

Rabbi" (Bu Rabbimin fazl u ihsanıdır. Neml Sûresi 40) ifâdesi de, beni bu konulara yönelten ve mütevazi de olsa bir şeyler yapmamı nasip eden Cenab-ı Hakk'a duyduğum şükranımın dile getirilmesidir.

Bu çalışmanın ortaya çıkmasında birçok meslekdaşımın katkıları oldu. Değerli meslekdaşım Prof. Dr. Muhittin Serin Bey, yazı bölümünü okuyup önemli katkılarda bulunduğu gibi içinden çıkamadığım mevzun ve mensup hatlar konusunda da ilâveler ve değerlendirmeler yaptı. Kendilerine çok teşekkür ederim. Prof. Dr. İsmail Durmuş Bey, Arapça metinlerin çözümlerinde karşılaştığım güçlükleri halletti. Prof. Dr. Abdülkerim Özaydın Bey de metni okuyup özellikle şahıs ve kitap isimleriyle ilgili önemli tashihler yaptı. Her ikisine de şükran borçluyum.

Kitabın oluşum sürecinde her zaman olduğu gibi öğrencim ve meslekdaşım Prof. Dr. Bilgin Aydın her türlü yardımda bulundu. Oluşumunda katkıda bulunmaktan her zaman şeref duyduğum İSAM kütüphânesi mensupları, başta müdürümüz Mustafa Birol Ülker, uzmanlık alanı haline gelen tashihte, Cemal Toksoy ve Nuri Taşkın ihtiyaç duyduğum malzemeye ulaşmamda büyük gayret gösterdiler. Ender Boztürk ve Oğuz Kallek sayfa düzeni ve teknik konularda başım sıkıştığında daima yardımcı oldular. Kitabın baskı aşamasında Filiz Diğiroğlu'nun ve TİMAŞ Yayınları tarih editörü Zeynep Berkeş'in önemli katkıları oldu. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Son olarak da hanımımıza, çocuklarıma ve torunlarıma, vaktini çatı katında bir odada geçiren, kendilerine gerektiğince zaman ayıramayan bir eşe, babaya ve dedeye katlandıkları için müteşekkirim.

İsmail E. Erünsal

*İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Bağlarbaşı*

İçindekiler

Önsöz 11

Kısaltmalar 17

Giriş 19

Ortaçağ İslâm Dünyasında Kitap 25

İslâm Öncesi Dönem 27

İslâm Sonrası Dönem 29

Kur'ân-ı Kerim'in Mushaf Haline Getirilmesi 32

Rivâyet ve Sözlü Kitabın Ortaya Çıkışı 39

Sözlü Kitabın Ortaya Çıkış Yolları: *Semâ'* ve *Kırâ'at/Arz* 52

Semâ'/Kırâ'at ve 'Arz kayıtları 63

Semâ' ve *Kırâ'at* Metodunun mu Yoksa Yazarak Naklin mi

Daha Üstün Olduğu 77

Semâ'/Kırâ'at ve 'Arz Kayıtlarının Tutulması 83

İmlâ 87

İcâzet 101

Münâvele, Vicâde, Mükâtebe ve Vasiyye 111

Kâğıdın İslâm Dünyasına Girişi ve Telif ve Tercüme

Döneminin Başlaması 116

Kitabın Şekil Özellikleri 128

Rulo (derc/roll/scroll) 128

Kodeks 130

Yaprak/Forma/Cüz 132

Reddâde	137
Cilt	141
Tezhip	151
Kitabın Muhteva Özellikleri	159
Vikâye/Fevâid Sayfaları	159
Zahriyye/İç Kapak	162
Müellifin İsmi	165
Kitabın İsmi	167
Kitabın Başlangıcı	169
Kitabın Metni	170
Kitabın Sonu	172
Yazmalarda Görülen Kayıtlar	173
Telif ve İstinsah Kaydı (Colophon)	173
Mukabele ve Mutâla'a Kayıtları	185
Vakıf Kaydı	193
Temellük/Satın Alma Kayıtları	195
Yazı ve Yazı Malzemeleri	201
Kâğıt Öncesi Yazı Malzemeleri	216
Kırtas/Papirüs	219
Cild (Deri)	230
Rakk/Rıkk (Parşömen)	234
Kâğıt	241
Mürekkep	269
Yazı Âletleri	279
Kalem/Mizber	279
Tenkitli Metin Neşri, Yazmaların Güvenilirlik Derecelerine Göre Sınıflandırılmaları	285
Eserin İsmine ve Müellifine Âidiyetinin Tesbiti	290
Bir Eserin Nüshalarının Güvenilirlik Derecelerine Göre Sınıflandırılmaları	304
a. Müellif Nüshası	271
b. Müellif nüshasından istinsah edilmiş veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshalar	278

c. Müellif nüshasından istinsah edilmiş veya müellif nüshasıyla mukabele edilmiş nüshalardan istinsah edilmiş nüshalar	279
d. Müellifin döneminde istinsah edilmiş semâ'/kırâ'at kaydı taşıyan nüshalar	279
e. Verrâkların ve ulemânın istinsah ettiği eserler	280
Kitapların Çoğaltılması	315

Orta Çağ İslâm Dünyasında Kütüphâneler 323

Tarihî Gelişimi	326
Emeviler, Abbasiler	326
Endülüs	339
Kuzey Afrika	346
Fâtımiler	352
Eyyübîler	360
Hamdânîler	366
Ammarogulları	367
Zengîler	369
Memlûklar	371
Yemen Bölgesi: Resûlîler, Zeydîler	376
Büveyhîler	377
Sâmânîler	383
Gazneliler	384
Harizmşâhlar, Gurlular, İsmailîler	385
İlhanlılar, Timurlular	387
Selçuklular, Anadolu Selçukluları	389
Osmanlılar	397
Teşkilâtı	412
Kütüphâne Personeli	412
Kütüphâne Koleksiyonları	416
Kütüphâne Koleksiyonlarının Zenginleştirilmesi	419
Kütüphâne Binaları ve Kütüphânelerin İç Düzenlemesi	420
Kataloglama ve Kataloglar	422
Yararlandırma	426
Ödünç verme	427

Orta Çağ İslâm Dünyasının Kitap Üreticileri ve Satıcıları:
Talebeler, Müstemliler, Verrâklar, Müstensihler ve Sahaflar 431

Talebeler	433
Verrâklar	434
Verrâk/Kitapçı Çarşıları (Sûku'l-Verrâkîn/Sûku'l-Kütübiyyîn)	442
Bağdad	442
Kahire	446
Mekke	449
Kuzey Afrika/Endülüs	450
Şâm	452
Buhara ve Semerkand	453
Basra	454
Halep	454
Kûfe	455
Bursa	455
Verrâk Dükkânları	456
Verrâk Dükkânlarındaki Kitaplar	464
Kitap Müzâyedeleri	466
Verrâkların Kitap Telif ve İstinsahına Katkıları	469
Verrâkların Kazançları, Kitap Fiyatları	477
Müstensihler	481
Müstemli	488

Bibliyografya 491

Ekler 555

Dizin 647

Kısaltmalar

AJSL	<i>The American Journal of Semitic Languages</i> (Chicago)
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul)
Chester Beatty	The Chester Beatty Library (Dublin)
DİA	<i>Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi</i>
Escorial	Biblioteca Del Monasterio San Lorenzo De El Escorial (Madrid)
Feyzullah Efendi	Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi Bölümü
h.	hilâfeti
IC	<i>Islamic Culture</i> (Haydarabad)
ISIS	<i>A Journal of the History of Science Society</i>
JESHO	<i>Journal of Economic and Social History of the Orient</i> (Brill, Leiden)
JRAS	<i>Journal of Royal Asiatic Society</i> (London)
JSAI	<i>Jerusalem Studies in Arabic and Islam</i> (Jerusalem)
m.	milâdî
MMMA	<i>Mecelletü Ma'hedü'l-Mahtûtâti'l-'Arabiyye</i> , Kahire
ö.	ölümü
Reisülküttâb	Süleymaniye Kütüphanesi, Reisülküttâb Bölümü
REMMM	<i>Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée</i> (Aix-en-Provence)
TKDB	<i>Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni</i> (Ankara)
TTK	Türk Tarih Kurumu
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (Ankara)
Veliyüddin Efendi	Beyazıt Umumi Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Bölümü
Zâhiriyye Ktp.	Dârü'l-Kütübi'z-Zâhiriyye (Şam)